
ZNAJ
Znak
GRA EDUKACYJNA
KOWNO
WILNO
ŁOMŻA
POZNAŃ
WARSZAWA
ŁÓDŹ
KIELCE
Pińsk
INSTYTUT PAMIĘCI NARODOWEJ
INSTYTUT
PAMIĘCI
NARODOWEJ
KRESY

Projekt gry: **Karol Madaj**
Opisy historyczne: **Adam Hlebowicz**
Wybór i opracowanie symboli:
Dariusz Gorajczyk, Karol Litwin, dr Paweł Należniak
Współpraca: **Kamila Sachnowska**
Recenzja: **dr Paweł Błażewicz**
Redakcja i korekta: **Zofia Krzywicka-Vauthier**
Projekt graficzny i skład:
Maciej Czaplicki, Tomasz Ginter, Łukasz M. Pogoda
Grafika symboli: **Roman Kucharski**
Mapy: **Tomasz Ginter**

Druk: **Axel-Malina**

Gra została oparta na grze „ZnajZnak", Warszawa 2012

© Instytut Pamięci Narodowej –
Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko
Narodowi Polskiemu, 2026

Biuro Edukacji Narodowej
ul. Janusza Kurtyki 1, 02-676 Warszawa

Pytania? Uwagi? Pomysły? Brakujące karty?
Napisz do nas: ***lukasz.pogoda@ipn.gov.pl***

ISBN 978-83-8098-514-8 ● Wydanie III

ZnajZnak
GRA EDUKACYJNA

KRESY

Gra uczy rozpoznawania symboli historycznych.
Każda para kart ma zawsze jeden wspólny symbol.
Należy go jak najszybciej znaleźć i prawidłowo nazwać.

Elementy gry

132 kart do gry

awers

rewers

Jak czytać karty?

Karta do gry (rewers)

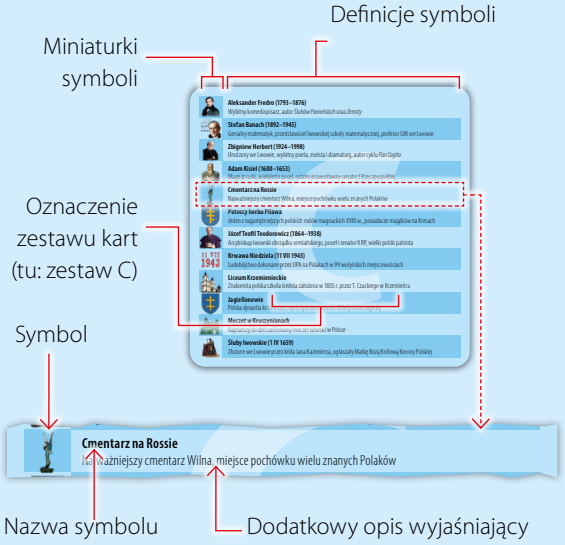

Rozgrzewka *(2–8 graczy)*

1. Karty rozdaje się po równo pomiędzy grających. Gracze kładą karty przed sobą ułożone w stos awersem do góry.
2. Najmłodszy z graczy kładzie kartę z wierzchu swojego stosu na środku pola gry. Od tej chwili wszyscy gracze równocześnie szukają wspólnego symbolu na karcie leżącej na wierzchu własnego stosu i stosu na środku pola gry.
3. Ten, kto znajdzie wspólny symbol i pierwszy wypowie na głos jego nazwę, przekłada swoją kartę na wierzch stosu leżącego na środku i gra toczy się dalej. Jeżeli gracz nie zna nazwy symbolu, musi poświęcić cenne sekundy na odwrócenie karty i sprawdzenie jej poprawnego brzmienia wypisanego na rewersie tłustym drukiem.
4. Gra kończy się, gdy jeden z graczy pozbędzie się ostatniej karty.

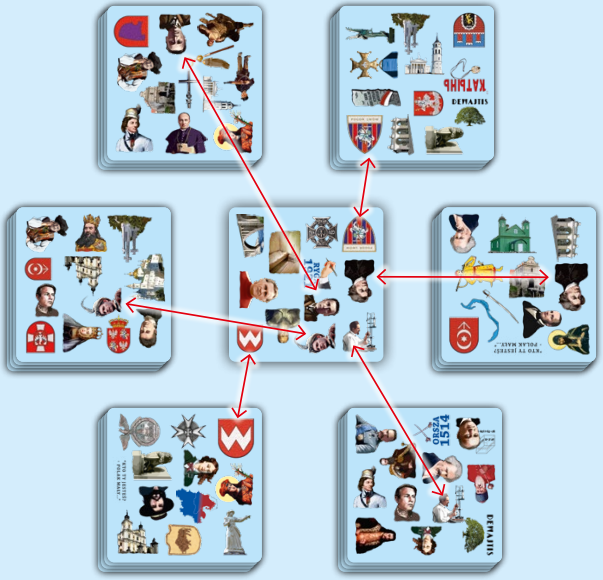

Pojedynek *(od 1 do 13 par graczy)*

1 Gracze siadają obok siebie. **Każdy z graczy dostaje pięć kart** i trzyma je w ręku ułożone w stos awersem do góry.

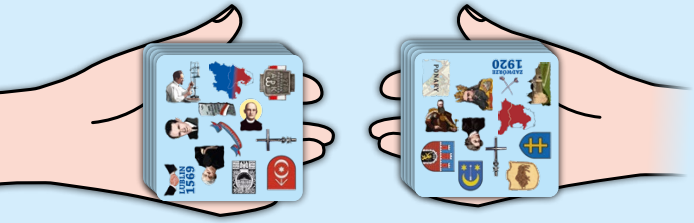

2 Następnie **gracze wykładają równocześnie na stół kartę ze spodu stosu**. Na dwóch kartach leżących na stole szukają symbolu wspólnego dla obu kart.

3 **Ten, kto pierwszy znajdzie wspólny symbol**, mówi „stop", wskazuje go na swojej karcie i podaje nazwę.

4 **Po nazwaniu symbolu** (bądź powiedzeniu „nie wiem") gracz odwraca swoją kartę i odczytuje z rewersu na głos nazwę wspólnego symbolu wypisaną tłustym drukiem.

5 **Jeżeli graczowi nie udało się poprawnie nazwać symbolu** (bądź powiedział „nie wiem"), zabiera ze stołu swoją kartę i kładzie na wierzch swojego stosu kart, awersem do góry. Następnie ze spodu swojego stosu dokłada nową kartę i gra toczy się dalej.

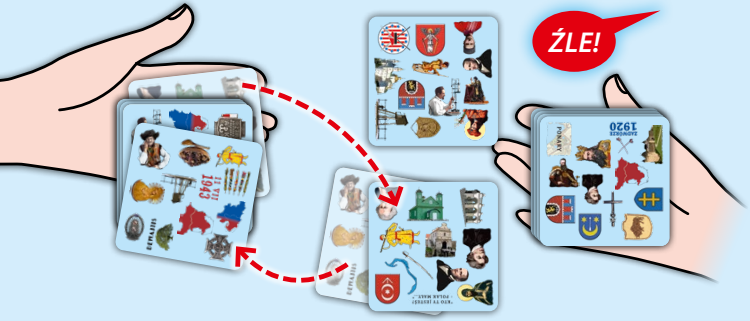

6 **Jeżeli gracz poprawnie nazwał symbol,** kartę oddaje przeciwnikowi, który kładzie ją na wierzch swojego stosu, awersem do góry. Następnie gracz, który poprawnie nazwał symbol, dokłada nową kartę ze spodu swojego stosu i gra toczy się dalej.

7 **Rozgrywka kończy się,** gdy jeden z graczy wyłoży wszystkie karty i jako pierwszy wskaże na ostatniej karcie wspólny symbol. Wyjątkowo nie musi go nazywać.

Wariant wieloosobowy *(3–8 graczy)*

1 **Każdy z graczy dostaje pięć kart**, kładzie je przed sobą ułożone w stos awersem do góry. Gracze powinni usiąść w taki sposób, by dobrze widzieć karty gracza po lewej stronie. Swój stos kart należy zakryć ręką.

2 **Na komendę „start"** gracze zabierają ręce i wszyscy równocześnie szukają wspólnego symbolu na karcie leżącej na wierzchu własnego stosu i stosu gracza po lewej stronie.

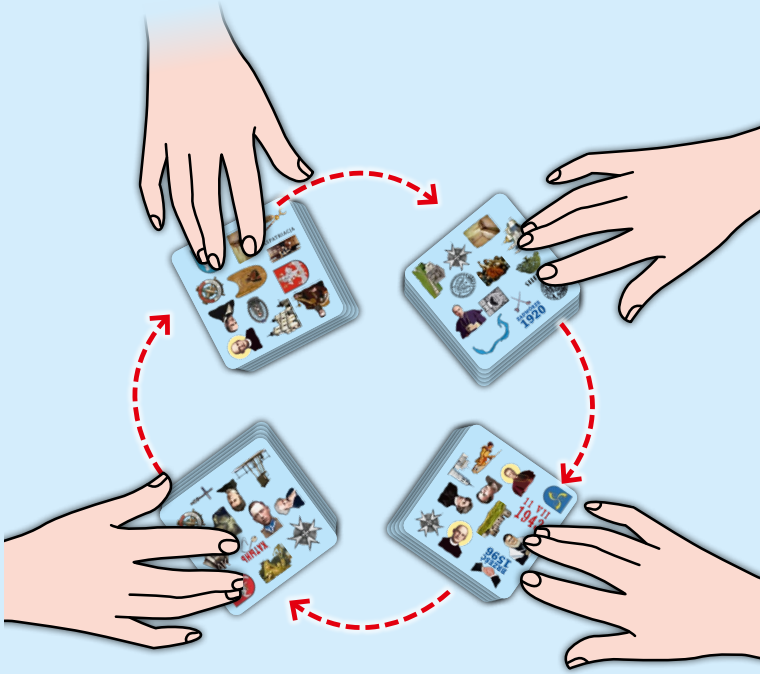

3 **Ten, kto pierwszy znajdzie wspólny symbol,** mówi „stop”, wskazuje znak i podaje jego nazwę. W tym czasie pozostali gracze, poza tym siedzącym z lewej strony, zakrywają ręką swoje karty.

„Koło ratunkowe”

4 **Po nazwaniu symbolu** (bądź powiedzeniu „nie wiem”) gracz odwraca swoją kartę i odczytuje na głos nazwę znaku wypisaną na rewersie tłustym drukiem.

5 **Jeżeli graczowi nie udało się poprawnie nazwać symbolu** (bądź powiedział „nie wiem”), kartę z wierzchu swojego stosu przekłada na jego spód, mówi „start” i gra toczy się dalej.

6 **Jeżeli gracz poprawnie nazwał symbol**, kartę z wierzchu stosu oddaje graczowi po lewej, który kładzie ją na spód swojego stosu, mówi „start" i gra toczy się dalej.

7 **Gra kończy się**, gdy ktoś wskaże wspólny symbol na swojej ostatniej karcie. Wyjątkowo nie musi go nazywać.

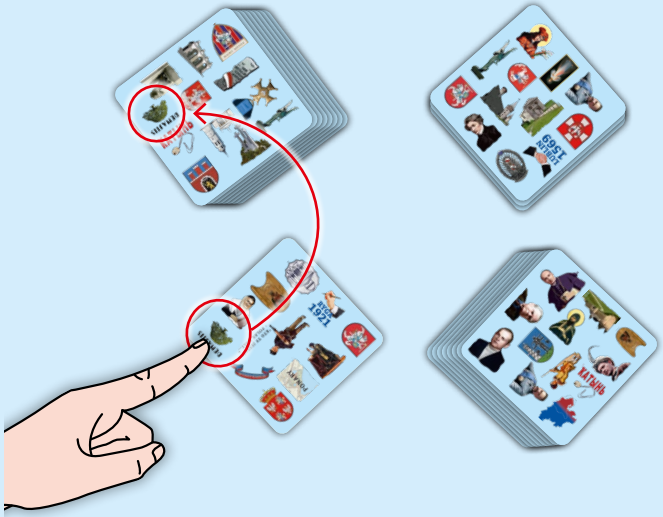

Uwagi:

- Jeżeli gracz pomyli się i powie „stop", wskazując symbol, który nie jest wspólny dla obu kart, za karę czeka, dopóki ktoś inny nie powie „stop".
- W przypadku jednoczesnego powiedzenia „stop" pierwszeństwo ma najmłodszy z graczy.
- Przed rozgrywką można ustawić czasomierz na 10 minut. Jeżeli po upływie tego czasu nikt nie pozbędzie się wszystkich kart, zwycięzcą zostaje gracz mający najmniej kart w ręku. W przypadku remisu wygrywa najmłodszy z graczy.

Wskazówki dla nauczyciela

- *Pojedynek* jest najlepszym wariantem do rozgrywania w czasie lekcji. Jeżeli w grupie jest więcej niż 26 osób, podczas przygotowania rozdaje się tylko po cztery karty.

- Karty do gry są podzielone na 12 zestawów (litery od A do M na rewersie karty). W wariancie *Pojedynek* podczas gry kartami z jednego zestawu uczniowie zapoznają się z maksymalną liczbą nowych symboli. Przy przeprowadzaniu turnieju gry dobrze jest zwrócić uwagę, by w miarę możliwości gracze nie grali dwa razy tym samym zestawem kart.

Adam Hlebowicz

ZnajZnak – Kresy – nie zrozumiesz Polski bez wiedzy o Kresach!

Co znaczy słowo „kresy"?

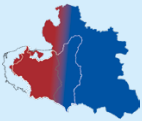

Zygmunt Gloger w *Encyklopedii staropolskiej* pisze, iż: „**kresami** zwano stanowiska wojskowe stójki i poczty rozstawione na pobereżach Podola i Ukrainy, jako straże graniczne broniące kraju od napadu Tatarów i hajdamaków, a zarazem do przesyłania listów i znaków alarmujących. Ponieważ linia czatowni pogranicznych, ciągnąca się od Dniepru do Dniestru, była łańcuchem takich stójek wojskowych, więc w mowie potocznej pojawiło się łączenie pojęcia Kresy z granicą Rzeczpospolitej od Zaporoża, Tatarów i Wołoszczyzny". Z czasem pojęcie to zostało rozciągnięte na całe należące do Rzeczpospolitej ziemie wschodnie, te z północy i z południa.

Według dziewiętnastowiecznego pisarza Wincentego Pola **kresy** to żyjące własnym rytmem odległe pogranicza. Obszar leżący na skraju, na krańcach ziem, które znamy, przestrzeń dzika i zarazem tajemnicza.

Na potrzeby naszej gry musimy dodać do rzeczownika **„kresy"** przymiotnik: „wschodnie" – Kresy Wschodnie, czyli wschodnie tereny dawnej Polski. To doprecyzowanie jest konieczne, ponieważ słowo „kresy" używane było także w dwu innych nazwach, słabiej zapisanych w świadomości Polaków, Kresy Południowe i Kresy Zachodnie. Kresy Zachodnie to obszar Rzeczpospolitej, który po 1815 r. znalazł się poza Królestwem Polskim – w zaborze pruskim, tj. Pomorze Gdańskie, Poznańskie i Warmia. Kresami Zachodnimi po 1918 r. nazywano Pomorze Zachodnie, Pomorze Słupskie, Dolny Śląsk i Śląsk Opolski. Czasami określenie to używane było także w odniesieniu do południowo-wschodniej części Górnego Śląska.

Zdaniem prof. Andrzeja Nowaka termin **„kresy"** może mieć sens nie tylko przestrzenny, ale także czasowy – jako kres istnienia polskiej kultury i tożsamości na ziemiach, które znalazły się poza granicami Polski. Pod wpływem depolonizacyjnej polityki zaborców, ale także w konsekwencji umacniania się świadomości narodowej Litwinów, Ukraińców i Białorusinów, kultura polska stopniowo traciła swoją pozycję i siłę oddziaływania na tych terenach i ulegała regresowi.

Kresy – jak były ważne?

Polska obecność na wschodzie sięga czasów plemiennych, ale dopiero włączenie Rusi Halickiej do Korony Królestwa Polskiego przez **Kazimierza Wielkiego** w połowie XIV w. na wiele wieków przesądziło o losie tych ziem. Jego dzieło kontynuował wielki książę litewski i król Polski **Władysław Jagiełło**, który **unią w Krewie** z 1385 r. połączył trony i ziemie Polski i Litwy. Jagiełło zapoczątkował królewską dynastię **Jagiellonów**, która wydała wiele wybitnych postaci, takich jak Kazimierz Jagiellończyk, jego syn św. Kazimierz Królewicz czy Zygmunt II August. Wielką miłością króla Zygmunta II Augusta była **Barbara Radziwiłłówna**, przedwcześnie zmarła królowa, bohaterka wielu dzieł literackich i filmowych.

Unia lubelska z 1569 r. była kolejnym krokiem do zbliżenia Polski i Litwy, w jej efekcie powstała Rzeczpospolita Obojga Narodów. W konsekwencji unii część **Podola, Wołyń, województwo kijowskie** znalazły się w granicach Korony Polskiej. Wtedy też herb Wielkiego Księstwa Litewskiego, **Pogoń litewska**, został włączony do **herbu Rzeczpospolitej Obojga Narodów**.

W obronie Rzeczpospolitej

Rozrastające się na wschodzie ziemie Rzeczpospolitej i Wielkiego Księstwa Litewskiego wymagały stałej obrony, a niekiedy podejmowania akcji zaczepnych. W 1514 r. połączone wojska obu krajów pokonały

w **bitwie pod Orszą** trzykrotnie liczniejsze wojska moskiewskie. Już wtedy polscy i litewscy rycerze coraz częściej byli uzbrojeni w **szable**, broń sieczną. W kolejnych stuleciach szable były powszechnie używane w zmaganiach militarnych na **Kresach**.

Wojny z Moskwą, Turcją, Szwecją i Tatarami ujawniły talenty przywódcze i taktyczne polskich wodzów, wśród nich **Jana Karola Chodkiewicza** – pogromcy Szwedów spod Kircholmu w 1605 r. i dowódcy obrony **zamku w Chocimiu** przed Turkami w 1621 r., Stanisława Żółkiewskiego – zwycięzcy spod Kłuszyna i zdobywcy Moskwy w 1610 r., czy **Jeremiego Wiśniowieckiego** – obrońcy **zamku w Zbarażu** i bohatera wojny polsko-kozackiej (1648–1654). Wiele z tych zwycięstw odniosła znana tylko w polskim wojsku kawaleria, zwana **husarią**, wyposażona w charakterystyczne skrzydła mocowane do siodeł i kałkany, czyli lekkie, okrągłe tarcze rodem ze Wschodu.

Obok mężczyzn bohaterami wojen kresowych bywały także kobiety. **Anna Dorota Chrzanowska**, dawniej znana także pod imieniem **Zofia**, zasłynęła bohaterską i niezłomną postawą w czasie obrony Trembowli przed wojskami tureckimi w 1675 r.

Kozacy i Tatarzy

Ciężkie zmagania z **Kozakami**, zwłaszcza w czasie powstania Bohdana Chmielnickiego, rozgrywały się przede wszystkim na **Dzikich Polach**. Dzisiaj to teren Zaporoża. Dodać należy, że wielu Kozaków, przed powstaniem Chmielnickiego i po nim, dotrzymywało wierności Rzeczpospolitej i skutecznie broniło ziem wschodnich przed Turkami lub Tatarami. Należał do nich hetman kozaków rejestrowych (czyli wpisanych do rejestru żołnierzy służących Rzeczpospolitej) Piotr Konaszewicz-Sahajdaczny, bohater zmagań pod Oczakowem i **Chocimiem**. Po stronie polskiej walczyli też wyznający islam Tatarzy, zwani Lipkami, osiedleni na ziemiach polskich i lojalni wobec nowej ojczyzny. To z tradycji tych wojsk wziął się **buńczuk**, symbol władzy dowódczej, początkowo używany tylko w chorągwiach tatarskich, potem znany także w innych polskich formacjach militarnych. Obecnie w Wojsku Polskim nadaje się go wzorowym pododdziałom.

Do dzisiaj na Podlasiu istnieje i działa **meczet w Kruszynianiach**, gdzie modlą się potomkowie polskich rodów tatarskich.

Legenda kresowego rycerza

Wojny siedemnastowiecznej Rzeczpospolitej wielokrotnie były opisywane w literaturze pięknej. Najwspanialsze ich opisy stworzył Henryk Sienkiewicz w *Trylogii*, a postać małego rycerza, **Michała Wołodyjowskiego**, łącząca wszystkie części epickiej powieści, stała się synonimem odwagi i oddania dla sprawy narodowej. Pułkownik Wołodyjowski zginął bohatersko, broniąc **zamku w Kamieńcu Podolskim**. Jego cywilny strój szlachcica kresowego – kontusz, przewiązany **pasem słuckim** – stał się swoistą ikoną tego okresu.

Kresowe rody magnackie

Na historię kresowych dzielnic dawnej Rzeczpospolitej wpływ miały możne i słynne rody magnackie. Do najbardziej znanych i wpływowych należeli **Radziwiłłowie herbu Trąby**, posiadacze majątków w Ołyce, Nieświeżu i Birżach. Pacowie herbu Gozdawa największe wpływy na Litwie osiągnęli w XVII w. Po nich do głosu doszli **Sapiehowie herbu Lis**. **Sobiescy herbu Janina** stali się potężnym rodem dzięki licznym koligacjom. Jako ród reformatorów Polski przeszli do historii **Czartoryscy herbu Pogoń litewska**. Z kolei **Potoccy herbu Pilawa** mieli swe posiadłości zarówno na terenach wschodnich, jak i zachodnich Rzeczpospolitej. Z Podolem związany był ród **Buczackich herbu Abdank**, a z Galicją Wschodnią – rodziny **Dzieduszyckich herbu Sas** i **Rzewuskich herbu Krzywda**. Familia **Ostrogskich** herbu własnego wywodzi swoje pochodzenie z rodu książęcego Rurykowiczów, natomiast **Sanguszkowie herbu Pogoń litewska** to potomkowie kniaziowskiego szczepu Giedyminowiczów.

Religie na Kresach

Wojny kresowe częstokroć pobudzały religijność ludzi. Szczególnym aktem łączącym wiarę katolicką z patriotyzmem stały się **śluby lwowskie** króla Jana Kazimierza z 1656 r., kiedy monarcha ogłosił Matkę Bożą Królową Korony Polskiej.

Tereny kresowe to prawdziwa mozaika religijna. Wybitny magnat ruski, senator Rzeczpospolitej **Adam Kisiel** był wyznania prawosławnego. Na Wołyniu działała Ławra Poczajowska, jedno z najważniejszych miejsc wschodniego prawosławia. W stolicy Wielkiego Księstwa Litewskiego w XVIII w. prowadził działalność rabin i matematyk Eliasz Ben Salomon Zalman, zwany **Gaonem z Wilna**. Na terenach mieszanych narodowo i religijnie dochodziło jednak do gwałtownych sporów na tym tle. Na terenie Polesia działał i został zamordowany przez Kozaków wybitny jezuita **św. Andrzej Bobola**. Śmierć męczeńską z rąk wiernych prawosławnych poniósł także unicki biskup z Połocka św. Jozafat Kuncewicz. Zawarta w 1596 r. **unia brzeska** miała być połączeniem Cerkwi prawosławnej z Kościołem katolickim w łonie Rzeczpospolitej, jednak projekt ten nie doprowadził do pełnego pojednania i wprowadził dalsze podziały wśród mieszkańców Kresów.

Wybitni Polacy z Kresów

W XVIII w. Rzeczpospolita Obojga Narodów chyliła się ku upadkowi, co przepowiedział wieszcz i lirnik **Wernyhora**. Aby przeciwstawić się wpływom Imperium Rosyjskiego, w 1768 r. zawiązała się konfederacja barska. Konfederaci nakładali na piersi **ryngrafy** z wizerunkiem Matki Boskiej jako puklerzem (czyli tarczą) chroniącym przed ciosami wroga. Takie ryngrafy nosili obrońcy **Okopów św. Trójcy** na Podolu u ujścia rzeki Zbrucz, kiedy w 1769 r. bronili się do ostatka w tutejszej twierdzy. Konfederacja barska poniosła klęskę, doszło do rozbioru ziem Rzeczpospolitej. Przeciwko zatwierdzeniu

I rozbioru Polski protestował w sejmie w Warszawie poseł z Nowogródczyzny **Tadeusz Reytan**, blokując wyjście z sali poselskiej.

Trzy rozbiory Polski (1772, 1793, 1795) stały się faktem, Rzeczpospolita Obojga Narodów upadła. Na Kresach narodziło się pokolenie Polaków, które nie wyobrażało sobie życia w niewoli. Byli to poeci **Adam Mickiewicz**, wieszcz narodowy, filomata, autor *Pana Tadeusza*, *Świtezi* i *Dziadów*; **Juliusz Słowacki**, rodem z Krzemieńca (na wschód od Lwowa), autor *Balladyny* i *Kordiana*; **Tadeusz Kościuszko** z Mereczowszczyzny na Polesiu (dziś Białoruś), bohater i generał dwóch narodów – polskiego i amerykańskiego; **Stanisław Moniuszko** z ziemi mińskiej (dziś Białoruś), kompozytor, autor opery *Halka*; **Aleksander Fredro**, najwybitniejszy polski komediopisarz, autor *Ślubów panieńskich* i *Zemsty*, mieszkał w Rudkach koło Lwowa. Mimo że nie doczekali oni wolnej Polski, za sprawą ich dzieł przetrwały język i kultura narodu.

Cela Konrada, miejsce uwięzienia filomatów i filaretów w wileńskim klasztorze bazylianów, opisana przez **Mickiewicza** w *Dziadach*, stała się symbolem walki o niezawisłość państwa i narodu.

XIX w. to stulecie walk o odzyskanie suwerenności przez narody Rzeczpospolitej. W powstaniu listopadowym na Litwie bohaterską rolę odegrała **Emilia Broel-Plater**, szlachcianka rodem z Inflant polskich (obecnie południowa część Łotwy). Z kolei powstanie styczniowe po mistrzowsku zilustrował **Artur Grottger**, rysownik i malarz urodzony na Podolu (dziś Ukraina), w cyklach *Polonia*, *Lithuania* i *Wojna*.

Skutki represji popowstaniowych opisała w powieści *Nad Niemnem* **Eliza Orzeszkowa**, pisarka przez całe życie związana z Grodnem i Grodzieńszczyzną (dziś Białoruś). Z kolei na Polesiu żyła i tworzyła Maria Rodziewiczówna, która w jednej ze swoich powieści opisała prastary dąb **Dewajtis**, symbol wiecznego trwania Polaków na Kresach. We Lwowie w 1900 r. ukazał się tomik wierszy *Katechizm polskiego dziecka* Władysława Bełzy; tytułowy utwór rozpoczynający się od słów: **„Kto ty jesteś? Polak mały”** zna także dzisiaj każde polskie dziecko.

Jedną z najważniejszych postaci w polskiej polityce przełomu stuleci był pochodzący z Wileńszczyzny **Józef Piłsudski**, twórca Legionów, a potem marszałek odrodzonego państwa polskiego. Ważną rolę w budowaniu pozycji Polski na arenie międzynarodowej odegrał wybitny pianista wirtuoz i kompozytor **Ignacy Jan Paderewski**, urodzony w Kuryłówce na Podolu (dziś Ukraina).

Lwów „Semper Fidelis”

W drugiej połowie XIX i na początku XX w. zaczęły się tworzyć nowe prądy ideowe, których celem było odrodzenie Rzeczpospolitej. Już w 1867 r. we Lwowie powstało **Polskie Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół”**, najstarsza organizacja wychowania fizycznego i sportu w Polsce. Należało hartować i ćwiczyć młode ciała, aby były gotowe do wysiłku, a nawet walki o niepodległość. Także w mieście **Semper Fidelis** (łac. **zawsze wierny**, tytuł nadany Lwowowi jeszcze w XVII w. przez papieża Aleksandra VII)

powstał w 1903 r. najstarszy polski klub sportowy, który święcił wiele sukcesów w okresie międzywojennym. Mowa o **Czarnych Lwów**, którym szybko wyrosła konkurencja w postaci sąsiada zza miedzy, czyli **Pogoni Lwów**. tradycje Pogoni Lwów przejął klub o takiej samej nazwie w polskim już Szczecinie, a także kluby piłkarskie ze Śląska, Piast Gliwice i Polonia Bytom.

We Lwowie z inicjatywy Olgi i Andrzeja Małkowskich zawiązał się polski skauting, który w 1913 r. jako swoją odznakę przyjął **Krzyż Harcerski**, wzorowany na **Orderze Virtuti Militari**.

W listopadzie 1918 r. przeciwko zawładnięciu miasta przez Ukraińców wystąpiła młodzież i dzieci Lwowa. Młodzi obrońcy Lwowa ze względu na swoje bohaterstwo nazwani zostali **Orlętami Lwowskimi**. Znaczna część poległych w tych zmaganiach została pochowana na jednej z najsłynniejszych polskich nekropolii, czyli **Cmentarzu Obrońców Lwowa**. To z tego cmentarza zabrano szczątki nieznanego żołnierza do Warszawy, gdzie w 1925 r. powstał **Grób Nieznanego Żołnierza**.

Wojna o Kresy

W trakcie wojny polsko-bolszewickiej rząd brytyjski zaproponował przebieg linii granicznej między walczącymi stronami, nazwanej **linią Curzona** od nazwiska ministra spraw zagranicznych Wielkiej Brytanii George'a Curzona, choć on sam nie miał z tym planem nic wspólnego. Zgodnie z tymi ustaleniami po stronie sowieckiej pozostawały zarówno Wilno, jak i Lwów. Aby wywalczyć dla Polski korzystne

rozwiązania terytorialne, konieczna była walka zbrojna. Jeszcze w lipcu 1917 r. zawiązał się na terenie obecnej Białorusi **I Korpus Polski**, który pół roku później liczył 30 tys. żołnierzy. Na jego czele stanął gen. Józef Dowbor-Muśnicki, dlatego jego żołnierzy zwano Dowborczykami. I Korpus Polski wsławił się bojami o Bobrujsk i Mińsk Litewski.

W 1919 r. w bitwie pod Jazłowcem przeciwko siłom ukraińskim sławę zdobył 14. pułk ułanów i odtąd formacja ta nosiła chlubną nazwę **Ułanów Jazłowieckich**.

Zadwórze, „polskie Termopile", w 1920 r. było świadkiem krwawej bitwy w wojnie polsko-bolszewickiej. W walce z Ukraińcami i bolszewikami zasłużyła się **Eskadra Kościuszkowska**, pierwsza polska formacja lotnicza z amerykańskimi i polskimi pilotami.

Tworzące się państwo szukało sojuszników także wśród najbliższych sąsiadów. Wsparcia w walce z bolszewikami udzielił **Symon Petlura**, wódz naczelny armii Ukraińskiej Republiki Ludowej. Wspólnie udało się wtedy zdobyć Kijów. Ostatecznie granicę pomiędzy Polską a Związkiem Sowieckim ustalił **traktat ryski z 1921 r.** Polska straciła wówczas tzw. dalsze Kresy, przejmująco opisane w powieściach **Floriana Czarnyszewicza** *Nadberezyńcy* i *Wicik Żywica*.

W odrodzonej Rzeczpospolitej wielką rolę odegrali arcybiskupi lwowscy. **Józef Bilczewski** zasłynął wieloma dziełami charytatywnymi. Zbudował też w swojej diecezji ponad 300 kościołów i w ten sposób przyczynił się do duchowego wzmocnienia regionu. Ormiański metropolita Lwowa **Józef**

Teodorowicz to z kolei nie tylko odnowiciel obrządku ormiańskokatolickiego, ale także wybitny poseł i senator II RP.

Wilno i Lwów

Wielokrotnie padały tu już nazwy Wilno i Lwów. Obie te wschodnie stolice odegrały bardzo ważną rolę zarówno w dawniejszej historii Kresów, jak i w dziejach II Rzeczpospolitej.

Herb Wilna przedstawia patrona miasta, czyli św. Krzysztofa, niosącego na swoich barkach małego Jezusa. Wędrówkę po stolicy dawnego Księstwa Litewskiego rozpoczniemy od Góry Giedymina – **kolebki miasta**. **Katedra wileńska** – symbol przyjęcia chrztu przez Litwę w 1386 r., miejsce pochówku królów Polski i wielkich książąt litewskich – jest kolejnym ważnym punktem na mapie miasta. Tuż obok, na placu Katedralnym, corocznie od 400 lat odbywają się 4 marca, w dniu św. Kazimierza, patrona Litwy, słynne jarmarki zwane **Kaziukami**. Kramy handlowe wchodzą w środek miasta i docierają w pobliże bramy miejskiej, zwanej Ostrą Bramą, gdzie znajduje się wizerunek **Matki Boskiej Ostrobramskiej**, czczonej na Litwie, Białorusi i w Polsce. Niedaleko stąd w roku 1934 powstał obraz ***Jezu ufam Tobie***. Namalował go Eugeniusz Kazimirowski na polecenie św. Faustyny Kowalskiej. Dziś kult Jezusa Miłosiernego jest znany na całym świecie, do czego w dużej mierze przyczynił się wileński spowiednik siostry Faustyny, dziś już beatyfikowany, ksiądz Michał Sopoćko (1888–1975). Na starym mieście łatwo

można odnaleźć **Uniwersytet Wileński**, jedną z najstarszych uczelni wyższych w tej części Europy.

W herbie Lwowa znajduje się lew, stojący w bramie z trzema wieżami. W okresie międzywojennym nad herbem umieszczona była królewska korona, z której zwisała wstęga z napisem **Semper Fidelis**, a u spodu widniał Krzyż Srebrny **Orderu Virtuti Militari**, dowód męstwa mieszkańców miasta i ich zasług w walce o jego niepodległość. We Lwowie przez ponad 120 lat działał słynny Zakład Narodowy im. Ossolińskich, czyli **Ossolineum**, przeniesiony po wojnie do Wrocławia. We Lwowie powstała także najstarsza polska uczelnia techniczna – **Politechnika Lwowska**, która wykształciła wiele tysięcy polskich inżynierów. Związani z nią naukowcy zakładali po II wojnie Politechnikę Wrocławską. Z kolei na **Uniwersytecie im. Jana Kazimierza we Lwowie** działali wybitni uczeni – matematyk **Stefan Banach**, przedstawiciel lwowskiej szkoły matematycznej, czy mikrobiolog **Rudolf Weigl**, wynalazca szczepionki przeciwtyfusowej. Wybitnym dziełem architektonicznym jest **Teatr Wielki** projektu profesora Zygmunta Gorgolewskiego, otwarty uroczyście w 1900 r.

Spośród wielu innych ważnych i ciekawych miejsc Kresów Wschodnich II Rzeczpospolitej warto wymienić choćby **Borysław** w Galicji Wschodniej, który był przez pewien czas czwartym na świecie ośrodkiem pod względem wydobycia ropy naftowej i gazu. Na uwagę zasługuje też **wiadukt w Jaremczu** – imponujące dzieło sztuki inżynieryjnej autorstwa Stanisława Rawicza Kosińskiego. Z kolei

w paśmie Czarnohory na górze Pop Iwan przed II wojną światową podziwiać można było obserwatorium astronomiczne, nazywane **Białym Słoniem** W chwili powstania (1938) jeden z najnowocześniejszych obiektów tego typu na świecie.

Zróżnicowanie Kresowian

Pamiętać należy, że II Rzeczpospolita była krajem wielonarodowym. Oprócz wspomnianych wcześniej Żydów, Ukraińców, Tatarów żyli w niej także **Huculi** , górale Karpat Wschodnich, wspaniale opisani w powieści Stanisława Vincenza *Na wysokiej połoninie*, **Poleszucy** – lud pogranicza Białorusi, Polski i Ukrainy, a w okolicach Trok – Karaimi, lud pochodzenia semicko-tureckiego. Wybitnym duchownym karaimskim był **Seraja Szapszał** , pracownik naukowy **Uniwersytetu Wileńskiego** .

Krew za Polskę i za polskość

Ponieważ wschodnia granica odrodzonego państwa często była naruszana przez szpiegów sowieckich, władze kraju postanowiły w 1924 r. powołać do życia **Korpus Ochrony Pogranicza** . Ta formacja dobrze się zasłużyła w służbie Polsce.

Nasi rodacy, którzy pozostali za wschodnią granicą, przez cały czas funkcjonowania władzy sowieckiej poddawani byli represjom. Kulminacją tych działań była **operacja antypolska NKWD** , w czasie której w latach 1937–1938 władze sowieckie wymordowały ponad 100 tys. Polaków, tylko dlatego, że byli Polakami.

Wybuch II wojny światowej oznaczał dla Polski okupację z dwóch stron – niemieckiej i sowieckiej. Do historii przeszła trzydniowa obrona Grodna przed sowieckimi wojskami pancernymi w dniach 20–22 września 1939 r. Jeden z młodocianych obrońców tego miasta nad **Niemnem** , trzynastoletni **Tadzio Jasiński** został przymocowany do sowieckiego czołgu i służył za żywą tarczę dla agresorów. W wojnie obronnej 1939 r. dzielnie walczyli spieszeni żołnierze **Flotylli Pińskiej** , służący pod rozkazami gen. Franciszka Kleeberga.

Symbolem zbrodni sowieckich na polskich oficerach stał się **Katyń** , gdzie wymordowano strzałami w tył głowy tysiące przedstawicieli polskiej elity intelektualnej. Inne miejsca zbrodni NKWD na Polakach z tego okresu to Kuropaty, Bykownia, Charków i Miednoje.

W Wilnie szczególnym miejscem pamięci są **Ponary** , gdzie w latach 1941–1944 naziści wymordowali około 100 tys. polskich obywateli żydowskiego i polskiego pochodzenia. W wielu miejscach na **Kresach** Polacy nieśli pomoc prześladowanej ze szczególnym okrucieństwem ludności żydowskiej, na przykład **Leopold Socha** we Lwowie ukrywał grupę Żydów w miejskich kanałach. W Drohobyczu Niemcy zamordowali wybitnego pisarza i grafika **Bruno Schulza** za jego żydowskie pochodzenie. Krwawych, okrutnych mordów dokonywali na Polakach na Wołyniu ukraińscy nacjonaliści z UPA. Wymordowano wówczas całe miejscowości. Kulminacją tej akcji była **Krwawa Niedziela 11 lipca 1943 r.** , kiedy dokonano

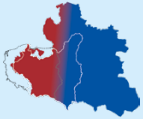

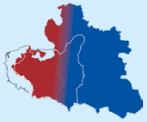

ludobójstwa w 99 miejscowościach. Jedną z ofiar terroru był zakonnik katolicki, oblat **ks. Ludwik Wrodarczyk** , zamordowany przez UPA w Okopach na terenie diecezji łuckiej 6 grudnia 1943 r. Łącznie przyjmuje się, że na Wołyniu i w Galicji Wschodniej w okresie 1943–1945 ukraińscy nacjonaliści zamordowali około 100 tysięcy Polaków.

Po agresji niemieckiej na ZSRS polskie podziemie utworzyło na wschód od naszej przedwojennej granicy organizację dywersyjną o kryptonimie **„Wachlarz”** . Przeprowadziła ona szereg spektakularnych akcji bojowych na tyłach wroga. W walkach z obydwoma okupantami odznaczyło się wiele oddziałów Armii Krajowej, w tym **V Brygada Wileńska** i **27 Wołyńska Dywizja Piechoty** . W lipcu 1944 r. przeprowadzono **operację „Ostra Brama”** , w wyniku której Wilno, przy współpracy wojsk sowieckich, zostało wyzwolone z rąk hitlerowskich. Zaraz potem jednak NKWD aresztowała polskich żołnierzy i większość z nich znalazła się w sowieckich łagrach.

Polacy walczyli na wszystkich frontach II wojny światowej. W walkach 2. Korpusu Polskiego gen. Władysława Andersa odznaczyła się **Kresowa Dywizja Piechoty** , m.in. w bitwie o Monte Cassino i walkach o Ankonę.

Kresowiacy po II wojnie

W wyniku zdrady jałtańskiej Polska utraciła zdecydowaną większość **Kresów Wschodnich** na rzecz Związku Sowieckiego. Rekompensatą miały być Ziemie Odzyskane, w zachodniej i północnej Polsce, gdzie

w ramach **ekspatriacji** skierowano większość wysiedlonych ze wschodu Polaków. Wielu żołnierzy i oficerów z Kresów przedostało się na teren nowych granic Polski i tu podjęło dalszą walkę. Jedną z najlepiej zorganizowanych struktur podziemnych był Ośrodek Mobilizacyjny Okręgu Wileńskiego AK, kierowany przez **ppłk. Antoniego Olechnowicza** , żołnierza wyklętego, zamordowanego przez komunistów w 1951 r. Inni dowódcy AK pozostali na ziemiach wschodnich, jak **ppor. Anatol Radziwonik „Olech”** , który poległ w walce z oddziałami sowieckimi w 1949 r.

W ramach ostatniej fali **ekspatriacji** z Kresów, w 1958 r. przyjechał do Polski Czesław Wydrzycki, znany pod artystycznym pseudonimem **Czesław Niemen** , wybitny muzyk, autor nieśmiertelnego przeboju *Dziwny jest ten świat*.

Wielu twórców wywodzących się ze wschodnich terenów – jak **Czesław Miłosz** , urodzony na Laudzie, w okresie młodości związany z Wilnem – znalazło się na emigracji. Jedynie tam mieli możliwość nieskrępowanego rozwoju artystycznego. Emigracja, z uwagi na zniewolenie kraju, była też jedynym miejscem, gdzie swobodnie można było pisać o Kresach, badać je, choćby z oddali, publikować wspomnienia i opracowania ich dotyczące. Twórcy, którzy po II wojnie światowej pozostali w Polsce, na przykład wywodzący się ze Lwowa wielki polski poeta **Zbigniew Herbert** , mieli kłopoty z cenzurą i swobodnym drukowaniem własnej twórczości.

Inni znani Kresowianie – na przykład **Kazimierz Górski** rodem ze Lwowa, znakomity trener piłkarski – zasłużyli się na własnych polach działalności w powojennej Polsce.

Setki tysięcy Polaków pozostało po wojnie na terenach przyłączonych do ZSRS. **Błogosławiony ksiądz Władysław Bukowiński** z diecezji łuckiej na Wołyniu przeżył w czasie wojny kilkutygodniowy pobyt w sowieckiej celi śmierci, następnie odbył trzy wyroki skazujące go na pobyt w łagrach, żeby w końcu dobrowolnie pozostać w Kazachstanie i nieść posługę religijną wśród tutejszych zesłańców. Polskie duchowieństwo katolickie odegrało zasadniczą rolę w przetrwaniu Kościoła katolickiego na Wileńszczyźnie, Białorusi, Ukrainie, by wymienić takie wybitne osobowości jak ksiądz Józef Obrębski z Mejszagoły, ksiądz Michał Aronowicz z Grodna czy ojciec Rafał Kiernicki, franciszkanin ze Lwowa.

Kresy i „Solidarność"

Nie jest przypadkiem, że ważne patriotyczne zrywy antykomunistyczne miały miejsce w Grudniu '70 i w Sierpniu '80 w Trójmieście i w Szczecinie, miastach, gdzie po wojnie przyjechało szczególnie dużo ludzi z szeroko rozumianych Kresów. Wielu liderów tych protestów, a potem działaczy opozycji, albo urodziło się na Kresach, albo ich rodziny stamtąd pochodziły. To właśnie zrywy z 1970 i 1980 r. stały się bezpośrednim impulsem do powstania „Solidarności". A od wprowadzenia stanu wojennego szczególnie aktywna była jej działalność opozycyjna we Wrocławiu, dokąd po wojnie przybyło w ramach ekspatriacji wiele osób ze Lwowa i okolic.

Ty też możesz być Kresowiakiem

Przez wiele lat istnienia PRL ludzie wywodzący się z Kresów nie mogli się zrzeszać. Dopiero w wolnej Polsce po 1989 r. mogły powstać lub odrodzić się takie organizacje jak **Związek Sybiraków**, prężny i twórczy ośrodek skupiający ludzi, których dotknęły sowieckie zsyłki i pobyty w łagrach. Także w wolnej Polsce możliwe stało się upamiętnianie ofiar tych represji, dzięki czemu w Warszawie w 2000 r. powstał **Pomnik Poległym i Pomordowanym na Wschodzie** autorstwa Maksymiliana Biskupskiego.

Kresy istnieją, dopóki trwa pamięć o nich. Ta pamięć przetrwała choćby w potrawach kresowych, przykładem może być **kutia** – pszenica z makiem, miodem i innymi słodkimi dodatkami, znana we wszystkich krajach kresowego pogranicza.

Nie zrozumiesz Polski bez wiedzy o Kresach! Możesz ją poszerzać dzięki mediom, programom oświatowym, wyjazdom. Współczesny Polak pozbawiony wiedzy o Grodach Czerwieńskich, Kijowie, Humaniu, Haliczu, Krewie, Berezynie, **Liceum Krzemienieckim**, czyli Atenach Wołyńskich, Wańkowiczach, Piłsudskich, Czapskich, o profesorze Rudolfie Weiglu, profesorze Józefie Marcinkiewiczu, o lwowskiej szkole matematycznej, o miejscu urodzenia Herberta, Schulza, Bułhaka – ta lista jest bardzo bogata – będzie niepełnym Polakiem. Polakiem bez jednego płuca, którymi przez tyle wieków oddychała Rzeczpospolita. ■

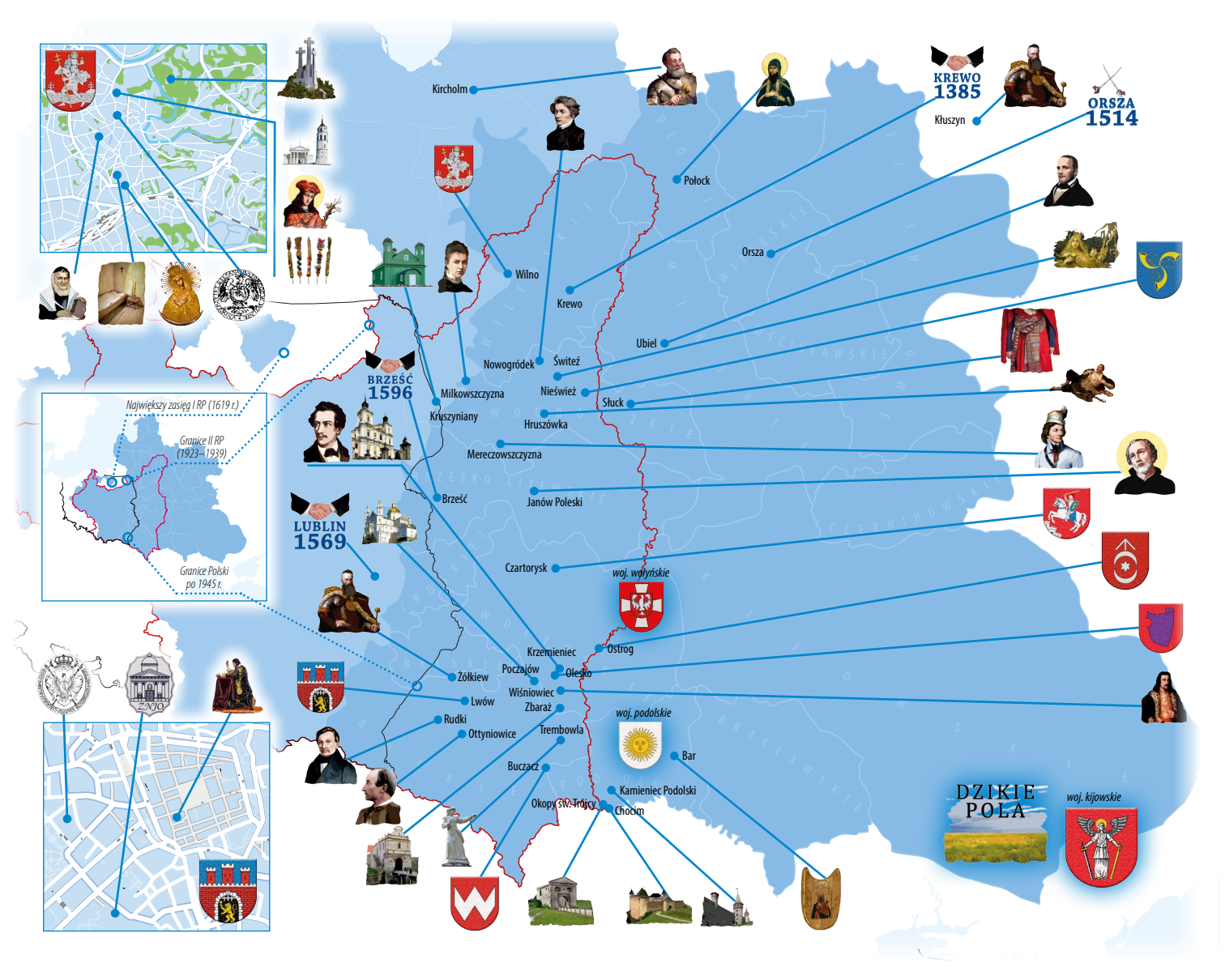
Największy zasięg I RP (1619 r.)
Granice II RP (1923–1939)
Granice Polski po 1945 r.
Kircholm
Połock
KREWO 1385
Kłuszyn
ORSZA 1514
Orsza
Wilno
Krewo
Ubiel
Nowogródek
Świteź
Nieśwież
Słuck
BRZEŚĆ 1596
Milkowszczyzna
Kruszyniany
Hruszówka
Mereczowszczyzna
Janów Poleski
Brześć
LUBLIN 1569
Czartorysk
woj. wołyńskie
Ostrog
Krzemieniec
Poczajów
Olesko
Żółkiew
Lwów
Wiśniowiec
Zbaraż
Rudki
Ottyniowice
Trembowla
woj. podolskie
Bar
Buczacz
Kamieniec Podolski
Okopy Św. Trójcy
Chocim
DZIKIE POLA
woj. kijowskie

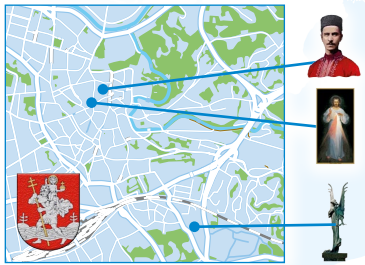

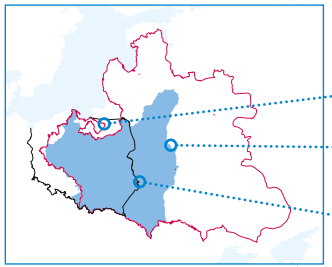

Ryga

RYGA 1921

Szetejnie

Zułów

Święciany

Wilno

Ponary

PONARY

Katyń

КАТЫНЬ

Raczkowszczyzna

Stare Wasiliszki

Grodno

Bobrujsk

Pińsk

Karpiłówka

11 VII 1943

Orzeszyn

Lwów

Zadwórze

ZADWÓRZE 1920

Kuryłówka

Berdyczów

Winnica

Drohobycz

Borysław

Jazłowiec

Jaremcz

Pop Iwan

Ludwik Wrodarczyk (1907–1943)
Zakonnik katolicki, oblat, męczennik, zamordowany przez UPA podczas II wojny światowej

Władysław Jagiełło (ok. 1362–1434)
Król Polski, wielki książę litewski, założyciel dynastii Jagiellonów

Dzikie Pola
Obszar zmagań z Tatarami i Kozakami, obecnie Zaporoże, w literaturze symbol nieograniczonej przestrzeni

Wiadukt w Jaremczu
Imponujące dzieło sztuki inżynieryjnej autorstwa S. Kosińskiego

Podole
Obecnie teren Ukrainy i Mołdawii, miejsce burzliwych wydarzeń w historii Polski w XVI i XVII w.

Biały Słoń
Dawne polskie obserwatorium astronomiczno-meteorologiczne na górze Pop Iwan (pasmo Czarnohory)

Ryngraf konfederatów barskich
Jeden z symboli konfederatów barskich, świadectwo ich wierności religii katolickiej

Józef Piłsudski (1867–1935)
Naczelnik Państwa, pierwszy Marszałek Polski, jeden z głównych twórców II Rzeczpospolitej

Herb Rzeczpospolitej Obojga Narodów
Symbol państwa utworzonego w 1569 r. na mocy unii lubelskiej

Katedra wileńska
Najważniejsza świątynia rzymskokatolicka na Litwie

Zadwórze
„Polskie Termopile", wieś pod Lwowem, miejsce krwawej bitwy polsko-bolszewickiej w 1920 r.

Czesław Niemen (1939–2004)
Kompozytor, wokalista, jeden z najważniejszych twórców muzyki rozrywkowej w Polsce

Traktat ryski (18 III 1921)
Pakt kończący wojnę polsko-bolszewicką, Rzeczpospolita zrzeka się dużej części dawnych Kresów

Emilia Broel-Plater (1806–1831)
Kapitan Wojska Polskiego, bohaterka powstania listopadowego na Litwie

Ponary
Miejsce masowych mordów dokonanych na Polakach i Żydach w latach 1941–1944

Jeremi Wiśniowiecki (1612–1651)
Magnat kresowy, bohater wojny polsko-kozackiej 1648–1654, obrońca Zbaraża w 1649 r.

Zamek w Zbarażu
Miejsce bohaterskiej obrony wojsk polskich przed zbuntowanymi kozakami w 1649 r.

Obraz *Jezu ufam Tobie*
Pierwszy wizerunek Jezusa Miłosiernego, namalowany wg wskazań s. Faustyny Kowalskiej w Wilnie

Okopy św. Trójcy
Twierdza u ujścia Zbrucza do Dniestru, znana z walk konfederatów barskich

Jezioro Świteź
Jezioro na dzisiejszej Białorusi, w pobliżu Nowogródka, obecne w twórczości A. Mickiewicza

Stefan Banach (1892–1945)
Genialny matematyk, przedstawiciel lwowskiej szkoły matematycznej, profesor UJK we Lwowie

Korpus Ochrony Pogranicza
Elitarna formacja wojskowa ochraniająca wschodnią granicę II Rzeczpospolitej

I Korpus Polski
Polska formacja wojskowa utworzona w 1917 r., dowodzona przez gen. J. Dowbora-Muśnickiego

Wernyhora
Legendarny lirnik i wieszcz ukraiński, przepowiedział m.in. rozbiory Polski i jej odrodzenie

Pogoń litewska
Herb Wielkiego Księstwa Litewskiego, obecnie Republiki Litwy

Zamek w Kamieńcu Podolskim
Ważna forteca zdobyta przez Turków w 1672 r., wydarzenie upamiętnione w *Panu Wołodyjowskim*

Jagiellonowie
Polska dynastia królewska, zapoczątkowana przez Władysława Jagiełłę

Ossolineum
Polski instytut naukowy i kulturalny założony przez Józefa M. Ossolińskiego we Lwowie

Semper Fidelis (Zawsze Wierny)
Tytuł nadany miastu Lwów w XVII w. przez papieża Aleksandra VII

[Kto ty jesteś? Polak mały]
Patriotyczny wiersz W. Bełzy z tomiku *Katechizm polskiego dziecka,* wydanego w 1901 r. we Lwowie

Ławra Poczajowska
Jeden z najważniejszych ośrodków prawosławnego życia monastycznego na Ukrainie

Uniwersytet Wileński
Druga po Akademii Krakowskiej wyższa uczelnia na ziemiach polskich, założona w 1579 r.

Cmentarz Obrońców Lwowa
Miejsce spoczynku bohaterskich obrońców Lwowa i Kresów Południowo-Wschodnich z lat 1918–1920

Trzy Krzyże
Górujący nad Wilnem pomnik upamiętniający męczeństwo franciszkanów zabitych przez pogan

Barbara Radziwiłłówna (1520–1551)
Królowa, wielka miłość króla Zygmunta II Augusta, zmarła przedwcześnie, pochowana w Wilnie

Grób Nieznanego Żołnierza
Panteon narodowy w Warszawie, gdzie złożono szczątki nieznanego żołnierza, obrońcy Lwowa

Politechnika Lwowska
Najstarsza polska uczelnia techniczna, miejsce pracy i nauki wielu wybitnych Polaków

Ułani Jazłowieccy
Stacjonujący we Lwowie 14. pułk ułanów, wsławił się w 1919 r. w bitwie pod Jazłowcem

Seraja Szapszał (1873–1961)
Duchowny karaimski, pracownik naukowy Uniwersytetu Wileńskiego i PAN

Bruno Schulz (1892–1942)
Prozaik, grafik, malarz, rysownik i krytyk literacki, całe życie związany z Drohobyczem

Pogoń Lwów
Polski klub sportowy założony w 1904 r. we Lwowie

5. Kresowa Dywizja Piechoty
Dywizja piechoty wchodząca w skład 2. Korpusu Polskiego, walczyła pod Monte Cassino i o Ankonę

Pas kontuszowy
Długi pas noszony przez szlachtę, najsłynniejsze wyrabiano w Słucku na Nowogródczyźnie

Meczet w Kruszynianach
Najstarszy do dziś zachowany meczet tatarski w Polsce

Jan Karol Chodkiewicz (1560–1621)
Hetman wielki litewski, znakomity strateg, pogromca Szwedów pod Kircholmem w 1605 r.

Piotr Konaszewicz-Sahajdaczny (1570–1622)
Hetman kozacki, dowodził kozakami rejestrowymi w bitwie pod Chocimiem w 1621 r.

Symon Petlura (1879–1929)
Ukraiński działacz narodowy, polityk, naczelny dowódca armii Ukraińskiej Republiki Ludowej

Tadeusz Kościuszko (1746–1817)
Naczelnik powstania narodowego 1794 r., bohater walk o niepodległość USA

Kazimierz Wielki (1310–1370)
Ostatni król Polski z dynastii Piastów, przyłączył Ruś Halicko-Włodzimierską do Polski

Herb Wilna
Herb przedstawiający patrona miasta – św. Krzysztofa

Tadeusz Reytan (1742–1780)
Poseł ziemi nowogródzkiej, bohatersko protestował przeciwko zatwierdzeniu I rozbioru Polski

Stanisław Moniuszko (1819–1872)
Urodzony na ziemi mińskiej, jeden z najsłynniejszych polskich kompozytorów i dyrygentów

Kutia
Świąteczna potrawa kresowa sporządzana z pszenicy i maku, z dodatkiem dużej ilości bakalii

Huculi
Górale Karpat Wschodnich, spopularyzowani w powieści *Na wysokiej połoninie* S. Vincenza

Leopold Socha (1909–1946)
W czasie okupacji niemieckiej pomagał grupie Żydów ukrywającej się w lwowskich kanałach

Sapiehowie herbu Lis
Jeden z najpotężniejszych litewskich i polskich rodów magnackich pochodzenia litewskiego

Stanisław Żółkiewski (1574–1620)
Hetman wielki koronny, zwycięzca spod Kłuszyna, zdobywca Moskwy, założyciel miasta Żółkiew

Adam Kisiel (1600–1653)
Magnat ruski, wieloletni poseł, ostatni prawosławny senator I Rzeczpospolitej

Rzewuscy herbu Krzywda
Ród magnacki związany z Galicją i Podolem

Kresy Wschodnie
Dawne ziemie wschodnie I i II Rzeczpospolitej

Krwawa Niedziela (11 VII 1943)
Ludobójstwo dokonane przez UPA na Polakach w 99 wołyńskich miejscowościach

Katyń
Miejsce kaźni polskich oficerów pojmanych na Kresach i zamordowanych w 1940 r. przez NKWD

Orlęta Lwowskie
Młodzież i dzieci – bohaterscy obrońcy Lwowa przed Ukraińcami w listopadzie 1918 r.

Kozacy
Wspólnota wojskowa utworzona z osadników nad dolnym Dnieprem, na tzw. Zaporożu (Dzikie Pola)

Ignacy Jan Paderewski (1860–1941)
Pianista, przedstawiciel Polski na konferencji pokojowej w Paryżu w 1918 r., premier RP

Cmentarz na Rossie
Najważniejszy cmentarz Wilna, miejsce pochówku wielu znanych Polaków

Wołyń
Kraina geograficzna i historyczna w dorzeczu Bugu, Prypeci, Styru, Horynia i Słuczy

Rudolf Weigl (1883–1957)
Profesor mikrobiologii, wynalazca pierwszej w świecie szczepionki przeciwtyfusowej

Tadzio Jasiński (1926–1939)
Obrońca Grodna w 1939 r., przywiązany przez czerwonoarmistów do czołgu jako żywa tarcza

Św. Andrzej Bobola (1591–1657)
Jezuita, męczennik, zamordowany przez Kozaków za nawracanie prawosławnych na katolicyzm

Zbigniew Herbert (1924–1998)
Urodzony we Lwowie, wybitny poeta, eseista i dramaturg, autor cyklu *Pan Cogito*

Bł. Władysław Bukowiński (1904–1974)
Duchowny rzymskokatolicki, więzień łagrów, misjonarz w ZSRS po II wojnie światowej

Linia Curzona
Proponowana linia graniczna między wojskami polskimi i sowieckimi w 1920 r.

Krzyż Virtuti Militari
Najwyższe polskie odznaczenie wojskowe, jako pierwsze polskie miasto otrzymał je Lwów

Potoccy herbu Pilawa
Jeden z najpotężniejszych polskich rodów magnackich XVIII w., posiadacze majątków na Kresach

Eliza Orzeszkowa (1841–1910)
Związana z Grodzieńszczyzną pisarka pozytywistyczna, autorka powieści *Nad Niemnem*

Michał Wołodyjowski
Starosta przemyski, obrońca twierdzy w Kamieńcu Podolskim, bohater *Trylogii* H. Sienkiewicza

„Wachlarz"
Organizacja dywersyjna ZWZ-AK, destabilizowała zaplecze armii III Rzeszy na dawnych Kresach

Kaziuki
Doroczny jarmark w Wilnie, odbywający się od 400 lat w uroczystość św. Kazimierza (4 marca)

Flotylla Pińska
Polska flotylla rzeczna Marynarki Wojennej w okresie międzywojennym, stacjonująca w Pińsku

Matka Boża Ostrobramska
Łaskami słynący obraz Matki Bożej, znajdujący się w sanktuarium w Ostrej Bramie w Wilnie

Bitwa pod Orszą (1514)
Zwycięstwo wojsk polsko-litewskich nad wojskami moskiewskimi 8 września 1514 r.

Adam Mickiewicz (1798–1855)
Najwybitniejszy polski poeta romantyczny i wieszcz narodowy, autor *Dziadów* i *Pana Tadeusza*

Czesław Miłosz (1911–2004)
Poeta, prozaik, eseista związany z Wilnem, laureat Literackiej Nagrody Nobla w 1980 r.

Juliusz Słowacki (1809–1849)
Wieszcz narodowy, poeta, dramaturg, autor poematów *Balladyna*, *Kordian*, *Beniowski*

7. Eskadra Myśliwska im. Tadeusza Kościuszki
Polsko-amerykańska eskadra myśliwska, odznaczyła się w walkach z Ukraińcami i bolszewikami

Ekspatriacja
Przymusowe przesiedlenia Polaków z Kresów Wschodnich na Ziemie Zachodnie i Północne

Pomnik Poległym i Pomordowanym na Wschodzie
Warszawski pomnik w formie sowieckiego wagonu deportacyjnego

Czarni Lwów
Najstarszy polski klub sportowy powołany w sierpniu 1903 r. we Lwowie

Operacja „Ostra Brama" (7–14 VII 1944)
Operacja wojskowa AK mająca na celu wyzwolenie Wilna z rąk Niemców, zanim wkroczy Armia Czerwona

Krzyż harcerski
Znak identyfikacyjny polskiego skautingu, założonego przez Olgę i Andrzeja Małkowskich we Lwowie

Gaon z Wilna (1720–1797)
Matematyk, astronom, rabin, interpretator *Talmudu*, znawca kabały

Herb Lwowa
Symbol wierności Lwowa Rzeczpospolitej

Operacja antypolska NKWD (1937–1938)
Zamordowanie 111 tys. i zesłanie do łagrów ponad 28 tys. Polaków – obywateli ZSRS

Unia w Krewie (14 VIII 1385)
Unia personalna między Królestwem Polskim a Wielkim Księstwem Litewskim

Kazimierz Górski (1921–2006)
Urodzony we Lwowie znakomity polski trener, twórca największych sukcesów polskiej piłki nożnej

Radziwiłłowie herbu Trąby
Jeden z najstarszych i bardzo wpływowych rodów magnackich w Rzeczpospolitej Obojga Narodów

Ppłk Antoni Olechnowicz (1905–1951)
Ostatni komendant Okręgu Wileńskiego AK, żołnierz wyklęty, zamordowany przez komunistów

Cela Konrada
Cela w wileńskim klasztorze Bazylianów, w której więziono filomatów i filaretów

Unia lubelska (1 VII 1569)
Unia realna, zapoczątkowała istnienie Rzeczpospolitej Obojga Narodów (Polski i Litwy)

Unia brzeska (1596)
Połączenie Cerkwi prawosławnej z Kościołem katolickim w Rzeczpospolitej

27. Wołyńska Dywizja Piechoty AK
Największa jednostka partyzancka AK w II wojnie światowej, walczyła na Wołyniu i Lubelszczyźnie

Polskie Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół"
Najstarsza organizacja wychowania fizycznego i sportu w Polsce, założona w 1867 r. we Lwowie

Związek Sybiraków
Organizacja skupiająca byłych polskich zesłańców i więźniów obozów pracy w ZSRS

Borysław
Miasto w ziemi lwowskiej; zasłynęło w XIX w. jako ośrodek wydobycia ropy naftowej i gazu

Dewajtis
Prastary dąb, symbol wiecznego trwania Polaków na Kresach, opisany przez M. Rodziewiczównę

Św. Kazimierz Królewicz (1458–1484)
Syn króla Kazimierza IV Jagiellończyka, znany z wielkiej pobożności, patron Litwy i Polski

Szabla
Broń sieczna rozpowszechniona na terenach polskich w XVI w. w związku z wojnami na Kresach

Poleszucy
Grupa etniczna zamieszkująca Polesie, posługująca się miejscowym dialektem

Województwo kijowskie
Istniało w latach 1471–1793, w momencie inkorporowania do Korony liczyło 200 tys. km²

Husaria
Ciężka jazda polska, jedna z najskuteczniejszych formacji kawaleryjskich, walczyła m.in. na Kresach

Św. Józef Bilczewski (1860–1923)
Arcybiskup, niezwykle zasłużony dla rozwoju metropolii lwowskiej

V Brygada Wileńska AK
Utworzony na Wileńszczyźnie oddział partyzancki walczący z Niemcami i Sowietami do 1948 r.

Zamek w Chocimiu
Miejsce dwóch wielkich zwycięstw Polaków nad armią turecką w 1621 i 1673 r.

Św. Jozafat Kuncewicz (ok. 1580–1623)
Arcybiskup Połocka, męczennik za wiarę, pierwszy unicki święty, patron Rusi

Rzeka Niemen
Rzeka płynąca przez dawne Kresy Północno-Wschodnie, stanowiła częsty motyw w polskiej kulturze

Liceum Krzemienieckie
Znakomita polska szkoła średnia założona w 1805 r. przez T. Czackiego w Krzemieńcu

Sobiescy herbu Janina
Ród, z którego pochodził król Jan III, pogromca Turków pod Chocimiem i Wiedniem

Aleksander Fredro (1793–1876)
Wybitny komediopisarz, autor *Ślubów Panieńskich* oraz *Zemsty*

Buczaccy herbu Abdank
Kresowy ród szlachecki, właściciele Buczacza, w XV i XVI w. pełnili liczne urzędy państwowe

Teatr Wielki we Lwowie
Jeden z najpiękniejszych polskich teatrów, wzniesiony na przełomie XIX i XX w. we Lwowie

Florian Czarnyszewicz
Pisarz, autor powieści *Nadberezyńcy* i *Wicik Żywica* opisujących świat tradycji kresowej

Ostrogscy herbu własnego
Od XVI w. jeden z najważniejszych wschodnich rodów magnackich w Rzeczypospolitej

Czartoryscy herbu Pogoń litewska
Magnacki ród książęcy przez wieki aktywny w polskim życiu politycznym

Zofia Chrzanowska
Symbol kobiety kresowej, niezłomna w obronie Trembowli przed Turkami w 1675 r.

Dzieduszyccy herbu Sas
Ród szlachecki posiadający dobra na terenach dawnej Rusi Czerwonej

ppor. Anatol Radziwonik, ps. „Olech" (1916–1949)
Ostatni dowódca struktur polskiego podziemia niepodległościowego na ziemi nowogródzkiej

Artur Grottger (1837–1867)
Urodzony na Podolu czołowy polski rysownik i malarz epoki romantyzmu

Uniwersytet im. Jana Kazimierza we Lwowie
Wyższa uczelnia założona przez króla Jana Kazimierza w 1661 r. we Lwowie

Buńczuk
Znak rozpoznawczy formacji tatarskich i kozackich w wojskach Rzeczpospolitej od XVII w.

Śluby lwowskie (1 IV 1659)
Złożone we Lwowie przez króla Jana Kazimierza, ogłaszały Matkę Bożą Królową Korony Polskiej

Łagry
Obozy pracy przymusowej w ZSRS, miejsca uwięzienia m.in. tysięcy kresowych Polaków

Józef Teofil Teodorowicz (1864–1938)
Arcybiskup lwowski obrządku ormiańskiego, poseł i senator II RP, wielki polski patriota